

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΜΣ: ΔΗΜΟΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2017-18

Θ.Ε.: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΧΩΡΟΣ (ΔΙΣ 55)

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ – ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ :ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΕΡΑΚΗΣ
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΥ ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΑΜ 503312

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αναδείξτε την εμπλοκή και τη σημασία του χώρου και των αντικειμένων στην παραγωγή και αμφισβήτηση της επίσημης μνήμης, στη συγκρότηση συλλογικών ταυτοτήτων και κοινοτήτων μνήμης.

Άνδρος, 2018

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή.....σελ.3
Μνήμη και υλικότητα.....σελ.4
• Συλλογική μνήμη και συλλογικές ταυτοτήτες.....σελ.5
• Συγκρότηση των κοινοτήτων μνήμης.....σελ.7
• Η μνήμη της εξουσίας.....σελ.8
Καθιερώσεις,Συμπεριλήψεις,Παραλείψεις.....σελ.11
Αμφισβητήσεις,Αναθεωρήσεις,Ανατροπές.....σελ.12
Συμπέρασμα.....σελ.14
Βιβλιογραφία.....σελ.15

«Μ' αυτό το κύμα που ξανακυλάει από τις αναμνήσεις η πόλη μουσκεύει σαν σφουγγάρι και απλώνει. Μία περιγραφή της Ζάιρας έτσι όπως είναι σήμερα θα έπρεπε να περιέχει όλο το παρελθόν της. Αλλά η πόλη δεν μιλάει για το παρελθόν της, το περιέχει σαν τις γραμμές ενός χεριού, γραμμένο σε γωνίες δρόμων, σε γρίλιες παραθύρων, σε κουπαστές από σκάλες, σε αλεξικέραυνα, σε ιστούς σημαίων, κάθε μεριά χαρακωμένη με τη σειρά της από γρατζουνιές, εγκοπές, γλυφές, χτυπήματα.»

ITALO CALVINO, «ΟΙ ΑΟΡΑΤΕΣ ΠΟΛΕΙΣ»

Εισαγωγή

Πως θυμούνται οι άνθρωποι; Τι εικόνες δημιουργεί η διαδικασία της μνήμης; Πως διαμορφώνει ο χώρος και τα αντικείμενα τις συλλογικές μνήμες και ταυτότητες; Είναι η διαδικασία παραγωγής της μνήμης ελεύθερη και πηγαία ή υπαγορεύεται από τις κυρίαρχες ομάδες, την κυρίαρχη ιδεολογία και τότε μιλάμε για επίσημη μνήμη; . Τι συμβαίνει στο χώρο όταν η επίσημη μνήμη αμφισβητείται; Οι χωρικές παρεμβάσεις , οι δράσεις στο χώρο είτε από την επίσημη εξουσία είτε από άλλες κοινωνικές ομάδες επηρεάζουν τη διαμόρφωση της μνήμης; Και πως η υλικότητα εμπλέκεται στη διαμόρφωση των συλλογικών ταυτοτήτων και των κοινοτήτων μνήμης;

Η κοινωνική παρουσία της μνήμης μέσα από τις ποικίλες μορφές της, με ιδιαίτερη αναφορά στην επίσημη μνήμη και τις υλικές αναπαραστάσεις της, θα είναι το αντικείμενο αυτής της εργασίας. Θα προσπαθήσω να πραγματευτώ τη σχέση του χώρου και των αντικειμένων με την παραγωγή και την αμφισβήτηση της μνήμης, τη συγκρότηση των συλλογικών ταυτοτήτων και των κοινοτήτων μνήμης, θέματα που έχουν απασχολήσει ευρεία γκάμα επιστημών ,από τις κοινωνικές επιστήμες έως τις τεχνολογικές που ασχολούνται με τις παρεμβάσεις στο χώρο.

Η θεωρητική προσέγγιση με την παράθεση χαρακτηριστικών παραδειγμάτων ίσως μας κάνει κατανοητή την πολύπλοκη διαδικασία συγκρότησης της μνήμης στη δημόσια σφαίρα, μέσα από τη διαπλοκή κοινωνικών ομάδων που άλλοτε ξεχνούν και σιωπούν ,άλλοτε θυμούνται και επιτελούν ,άλλοτε αμφισβητούν και αναθεωρούν και όλα αυτά σε σχέση με το χώρο και τα αντικείμενα γύρω τους.

1. Μνήμη και υλικότητα

Είναι πλέον κοινά αποδεκτή η άποψη ότι η συλλογική μνήμη παράγεται μέσα από εικόνες αντικειμένων και χώρων , τα οποία ταυτόχρονα καθορίζει. Τα αντικείμενα που βρίσκονται γύρω μας φαίνονται ακίνητα, σταθερά και μόνιμα παρά τις αλλαγές της διάθεσής μας. Κάθε προσπάθεια αλλαγής της κινητικής μας κατάστασης μας ενοχλεί. Η εικόνα του περιβάλλοντός μας είναι δεμένη με το «εγώ» μας, με τους δικούς μας ανθρώπους αλλά και οικεία τόσο σε εμάς όσο και σε άλλες κοινωνικές ομάδες που βρίσκονται γύρω μας. Κάθε αντικείμενο τοποθετημένο στο χώρο μας ,μας αντιπροσωπεύει και λειτουργεί και ως πλαίσιο κατανόησης της ύπαρξης της δικής μας και όσων άλλων κοινωνικών ομάδων τα έχουν οικειοποιηθεί επίσης.

Οι κοινωνικές ομάδες που εισέρχονται σε έναν χώρο τον επηρεάζουν , τον διαμορφώνουν , αφήνουν το αποτύπωμά τους. Ταυτόχρονα όμως προσαρμόζονται σε αυτόν ,επηρεάζονται από την φαινομενική ακινησία της ύλης γύρω τους και ο ρυθμός αλλαγής τους επιβραδύνεται.

Όταν η ομάδα διασκορπιστεί ή αλλάξει περιβάλλον, όπως η ομάδα των οικονομικών μεταναστών, παραμένει ενωμένη με την ανάμνηση του χώρου προέλευσης . Όσο υπάρχει αυτός ο χώρος ,κάθε αντικείμενο ή κάθε πλευρά του αποκτά νόημα και σημασία, λειτουργεί δομικά στη συγκρότηση της συλλογικής μνήμης της ομάδας.

Ακόμα κι αν αλλάξει η μορφή μιας πόλης , είτε σταδιακά είτε απότομα από φυσική καταστροφή ή πόλεμο, οι κοινωνικές ομάδες που κατοικούσαν σε αυτήν δεν τροποποιούν τη σχέση τους με το χώρο εύκολα, και προσπαθούν να διατηρηθούν εκεί. Αντιστέκονται, όπως τα σώματα παρουσιάζουν αδράνεια στην αλλαγή της κινητικής τους κατάστασης.¹

Σε περιόδους αναταραχών, όταν οι δρόμοι, τα σπίτια , οι πλατείες μοιάζουν ατάραχα και αμετάβλητα παρά τα πάθη και τις κοινωνικές αλλαγές., οι κοινωνικές ομάδες που έχουν έντονο δεσμό με το υλικό αυτό περιβάλλον παίρνουν κάτι από την αταραξία του χώρου . Η επιρροή αυτή της πόλης στις κοινωνικές ομάδες και η

1 Halbwachs Maurice, «Η συλλογική μνήμη και ο χώρος», στο Halbwachs Maurice *Η συλλογική μνήμη* (επιστημονική επιμέλεια-πρόλογος: Άννα Μαντόγλου – μτφρ. Τίνα Πλυτά), Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 2013, σελ. 155-157, 160

αργή μεταβολή του τοπίου σε σχέση με το ρυθμό των κοινωνικών μεταβολών, δείχνει και το ρυθμό μεταβολής της συλλογικής μνήμης.²

Δεν υπάρχει κοινωνική ομάδα, ούτε είδος συλλογικής μνήμης που να μην σχετίζεται με ένα χωρικό-υλικό πλαίσιο. Καμιά ανάμνηση δεν θα παρέμενε στο μυαλό μας αν δεν διατηρούνταν μέσα από ένα υλικό περιβάλλον. Ακόμα και στις κοινωνικές ομάδες που οι σχέσεις τους δεν καθορίζονται εμφανώς από τη θέση τους στο χώρο, όπως οι νομικές, οι οικονομικές και οι θρησκευτικές συλλογικότητες, τα άτομα που τις απαρτίζουν, στηρίζουν την μνήμη τους σε τόπους και αντικείμενα που τα σημασιοδοτούν με δικαιώματα, υποχρεώσεις ή τελετουργίες.

3

i. Συλλογική μνήμη και συλλογικές ταυτότητες

Σύμφωνα με την κονστρουκτιβιστική θεωρία, η μνήμη είναι μια κοινωνική διαδικασία που εξαρτάται από τις επικοινωνιακές μας διεργασίες με το κοινωνικό περιβάλλον. Η μνήμη μας ενεργοποιείται και παράγει νοήματα, ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες, τις πολιτισμικές μας αξίες και τις ομάδες που ανήκουμε.⁴

Μια ατομική ανάμνηση εμπλουτίζεται από τις διασταυρώσεις και τις επικαλύψεις αναμνήσεων άλλων ατόμων στα κοινωνικά πλαίσια της συλλογικής μνήμης. Το παρελθόν δεν διατηρείται σταθερό στις ατομικές μνήμες, το ανασυγκροτούμε σε συγκεκριμένα κάθε φορά κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια και με τη χρήση γλωσσικού κώδικα, λέξεων. Κάθε λέξη συνοδεύεται από αναμνήσεις και κάθε ανάμνηση αντιστοιχεί σε λέξεις. Αν κάποια πλαίσια της συλλογικής μνήμης χαθούν ή υποβαθμιστούν με το χρόνο ή λόγω της αλλαγής του ιδεολογικοπολιτικού πλαισίου, τότε επέρχεται η λήθη ή η ανάμνηση των γεγονότων παραμορφώνεται και η κοινωνία αλλάζει τρόπο αντίληψης του παρελθόντος. Όλα

2Ο.π.Halbwachs Maurice, «Η συλλογική μνήμη και ο χώρος»,σ. 158-159

3

Ο.π.Halbwachs Maurice, «Η συλλογική μνήμη και ο χώρος»,σ. 163-168

4Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, «Πόλη και Ψυχή, Κατασκευάζοντας Μνήμες ...Στο χώρο και το Χρόνο», Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης Πολυτεχνική Σχολή Ξάνθης Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Ξάνθη, Ιούλιος 2013, σ. 12

τα μέλη της προσαρμόζουν τις αναμνήσεις τους σύμφωνα με την εξέλιξη της συλλογικής μνήμης.⁵

Οι κοινωνικές ομάδες λειτουργούν με παρόμοιο τρόπο, ανασυγκροτούν το παρελθόν τους εμπλουτίζοντάς το από τις αναμνήσεις των άλλων και παραμορφώνοντάς το συνήθως, σε μια διαδικασία ενοποίησης. Η κοινωνική ανάγκη της συνέχειας απαιτεί ενότητα και για το λόγο αυτό η συλλογική μνήμη ανασχηματίζεται και απορρίπτει ότι λειτουργεί διαχωριστικά και διχαστικά ώστε να διατηρείται.⁶ Η χωροχρονική συγκρότησή της μπορεί να γίνει σε κεντρικό και σε τοπικό επίπεδο. Στην περιφέρεια έχουμε φορείς μνήμης που δρουν στο δημόσιο χώρο χωρίς όμως να έχουν πρόσβαση στα κέντρα αποφάσεων. Στη διαδικασία συγκρότησής της, είτε από άτομα είτε από συλλογικότητες, εμπλέκονται πολλοί και διαφορετικοί φορείς (επίσημη εξουσία, πολιτικές δυνάμεις, πολιτιστικοί σύλλογοι, κόμματα, ιδρύματα, λογοτέχνες ιστορικοί, θύματα, μάρτυρες κ.α). Οι φορείς αυτοί κινούνται ανάμεσα στη μνήμη της εξουσίας, στις προσωπικές εμπειρίες, τα βιώματα, τα συναισθήματα και όταν λειτουργούν στη δημόσια σφαίρα, παράγουν δημόσια μνήμη.⁷

Δημιουργούν κοινά σημεία, είτε στο χώρο (μνημεία, μουσεία, ιστορικούς τόπους, ονοματοδοσία) είτε στο χρόνο (επετείους, γιορτές, μνημειακές τελετές) και σε σχέση με αυτά διαμορφώνουν τη συλλογική μνήμη, ως κοινή συνισταμένη των ατομικών μνημών για ένα γεγονός.⁸

Η διαμάχη για τον χώρο τοποθέτησης ενός μνημείου ή το περιεχόμενο και η οργάνωση ενός Μουσείου, η ονοματοδοσία ενός δρόμου ή μιας πλατείας, δείχνουν το πόσο καθοριστική είναι η χωροθέτηση της μνήμης και καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό την γεωγραφία μιας πόλης, δίνουν συμβολική διάσταση σε δρόμους, συνοικίες και περιοχές ολόκληρες, ενώνουν τα μέλη μιας κοινότητας ή

5Halbwachs Maurice, «*Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*»(πρόλογος: Ρίκα Μπανβεντίστε-μτφρ. Ελευθερία Ζέη) Αθήνα: Νεφέλη 2013 σ. 315

6Ο.π. Halbwachs Maurice, «*Τα κοινωνικά πλαίσια...*» σ. 325-326

7 Ο.π.Γιάννης Γιαννιτσιώτης σ. 272-273

8 Ο.π. Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, σ. 13

χωρίζουν, προκαλούν εντάσεις και προστριβές.⁹ Μέσα από τέτοιου είδους διαμάχες που έχουν χωροχρονική διάσταση διαμορφώνεται η συλλογική μνήμη και η συλλογική συνείδηση, συστατικό στοιχείο των συλλογικών ταυτοτήτων, με ιδιαίτερη βαρύτητα σε περιόδους κρίσης, εθνικής αναζωπύρωσης και κατά τα στάδια διαμόρφωσης του κράτους.¹⁰

Η ιστορική μνήμη είναι μια σημαντική πτυχή των κοινών ταυτοτήτων. Στις τοπικές κοινότητες και τα έθνη, οι αναμνησθήριες δράσεις σε μνημονικούς τόπους ή η ονοματοδοσία με ιστορικό συμβολισμό, αποτελούν μηχανισμό συγκρότησης ταυτότητας. Οι μνημονικοί τόποι χωροποιούν και αφηγηματοποιούν το τοπικό όσο και το εθνικό παρελθόν. Το συμβολικό πεδίο αποκτά υλικότητα και τα νοήματα που ανακαλούνται συγκροτούν ατομικές και συλλογικές ταυτότητες μέσα από τη δημόσια μνήμη, συσχετίζοντας το παρελθόν με το παρόν.¹¹

ii. Συγκρότηση των κοινοτήτων μνήμης

Η συγκρότηση της κοινοτικής μνήμης είναι συνυφασμένη με τον πολιτισμικό μηχανισμό της ένταξης και την αίσθηση συμμετοχής σε ένα σύνολο, μια κοινωνική και συμβολική ομάδα.

Εξαρτάται από τη σχέση των μελών με το χώρο τους, την εντοπιότητα τους. Έννοια που δείχνει πόσο κοντά βρίσκονται και ζουν τα μέλη της ομάδας, ποια είναι η πολιτική δομή και εξουσία της, ποια είναι η σημασία, η λειτουργία και η χρήση του χώρου που ζουν. Σημαντικό ρόλο επιτελεί και ο πολιτισμικός μηχανισμός της μνήμης των μελών της κοινότητας.¹²

Οι μνημονικές κοινότητες, μέσα από τους συμβολισμούς κυρίως των αστικών δομών, ζητούν τη νομιμοποίηση και τη δικαίωσή τους. Κοινωνικές ομάδες που η βία ή η ανάγκη τους ξερίζωσαν από τον οικείο χώρο τους, απώλεσαν τα αντικείμενα που τους πλαισίωναν, κατακερματίστηκαν, έχασαν τη συλλογικότητά τους, διεκδικούν τον τρόπο που θα αναπαραστήσουν τη μνήμη και θα τη νοηματοδοτήσουν, ώστε να αποκτήσουν την εμπειρία της δικαίωσης ή της αποκατάστασης μετά από τραυματικά γεγονότα. Ενισχύοντας τις αναπαραστάσεις, θα την υπερασπιστούν και θα την οριοθετήσουν σε σχέση με

9 Ο.π. Άννα Μαρία Δρουμπούκη, σελ. 288

10 Ο.π., Foote Kenneth E. & Azaryahu Maoz 2007, σ.130

11 Ο.π., Γιάννης Γιαννιτσιώτης, σελ. 284

12 ο.π., Γιάννης Γιαννιτσιώτης, σελ. 275

«άλλες» ομάδες που θα την αμφισβητήσουν και θα προσπαθήσουν να την καταργήσουν.¹³

Κοινωνικές ομάδες που έχουν πολιτισμικές ιδιαιτερότητες ίσως ή πολιτικές διαφορές, εκλαμβάνονται πολλές φορές ως απειλή για τη συνοχή του τόπου υποδοχής τους, βιώνουν την απαξίωση, τον αποκλεισμό και την αποξένωση. Δημιουργούνται ομάδες -σύμβολα αντίθετων εννοιών, πλούσιοι –φτωχοί, γηγενείς- πρόσφυγες, δεξιοί-αριστεροί, εμείς-οι άλλοι.

Ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης οι τραυματικές εμπειρίες και οι αντιπαλότητες εκφράζονται με ακραίο τρόπο και οι αντιθέσεις αναδεικνύουν τις διαφορετικές συλλογικές ταυτότητες, τον ετεροπροσδιορισμό. Συσπειρώνονται πίσω από συλλογικότητες, όπως είναι για παράδειγμα οι ποδοσφαιρικές ομάδες, σύμβολα του γενέθλιου τόπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ομάδα της Νίκης Βόλου, ομάδα Μικρασιατών προσφύγων. Έχουν σημείο αναφοράς το χώρο του γηπέδου, με τον οποίο αλληλεπιδρούν και ομάδα ταύτισης όλη την κοινότητα. Συγκροτούν τη συλλογική τους ταυτότητα πάνω σε νοήματα του παρελθόντος, διεκδικώντας την «εντοπιότητα» ως αποτέλεσμα της εθνικής συνέχειας, ενώ η αντίπαλη ομάδα απαλείφει αντίστοιχα από το δικό της παρελθόν οτιδήποτε θα αμφισβητούσε αυτή την εντοπιότητα.¹⁴

iii. Η μνήμη της εξουσίας, παραγωγή και αμφισβητήσεις

Η επίσημη μορφή της ιστορικής μνήμης ταυτίζεται με τη δημιουργία του νεωτερικού κράτους. Οι ηγεμονικές κοινωνικές δυνάμεις χρησιμοποιούν την ιστορική μνήμη για να νομιμοποιήσουν την εξουσία τους αν και όπως επεσήμανε ο Koshar, «Η μνήμη είναι πηγή εξουσίας για τις ελίτ, αλλά και μια δυναμική μη συμμόρφωσης ή ακόμα και αντίστασης για τους ανίσχυρους»¹⁵—άποψη που μας

13Ο.π., Γιάννης Γιαννιτσιώτης, σελ. 274

14

Μαρίας Καραστεργίου, «Έδώ στο Βόλο οι πρόσφυγες φέραν το ποδόσφαιρο». Το γήπεδο της Νίκης ως τόπος μνήμης, ταυτότητας και ιστορίας των προσφύγων της Νέας Ιωνίας Βόλου», στο Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν κ.ά., *Η μνήμη αφηγείται την πόλη. Προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*, Πλέθρον, Αθήνα 2015, σ. 110-114.

15Ο.π., Foote Kenneth E. & Azaryahu Maoz 2007, σ.130

θυμίζει τον ορισμό της εξουσίας από τον Foucault εφόσον δίνει δυναμική αλλαγής των σχέσεων εξουσίας και στις κυριαρχούμενες ομάδες.

Η εξουσία υπάρχει τελικά σ' όλες τις ανθρώπινες σχέσεις, στην καθημερινή ζωή, εκεί που παράγονται τα υποκείμενα, στο πεδίο της μικροκλίμακας που εντοπίζονται και αναπτύσσονται οι σχέσεις εξουσίας. Ενυπάρχει σε κάθε ανθρώπινη σχέση, καθιστώντας το άτομο όχι μόνο σημείο εφαρμογής της αλλά και φορέα της.¹⁶

Το άτομο, στη συνάντησή του με το χώρο, αλληλεπιδρά με την εξουσία που έχει εγγραφεί στην υλικότητα ή στο σκοπό χωροθέτησης ενός μνημείου μέσα σε αυτόν. Η δημόσια τοποθέτηση ενός μνημείου μπορεί να μεταβάλλει και το χώρο και τις χρήσεις και τις λειτουργίες του. Το μνημείο εντάσσεται στο χώρο και αποκτά νόημα ενώ ταυτόχρονα τροποποιεί, εμπλουτίζει ή υποβαθμίζει το χώρο.¹⁷

Η μνημειακή πολιτική, κυρίως στις πόλεις, φαίνεται να είναι η άκαμπτη, η μόνιμη, η σταθερή, η αδιασάλευτη και κυρίαρχη υλικότητα με την οποία εδραιώνεται η εξουσία, η εθνική συνείδηση, η αίσθηση της συμπερίληψης και του αποκλεισμού. Αυτός είναι ο ρόλος των εθνικών μνημείων, επιτελικά να υποδεικνύουν στο άτομο την αδιασάλευτη σχέση του τόπου και της θυσίας με το αίσθημα του συνανήκειν.¹⁸ Εκτός από την καθιέρωση μνημειακών τόπων και την ανέγερση μνημείων, η ονοματοδοσία, οι επετειακοί εορτασμοί, οι τελετές, οι ακτιβιστικές δράσεις, είναι γεγονότα και εμπειρίες που ενεργοποιούν το παρελθόν με προβολές στο παρόν και αποτελούν τη Δημόσια Μνήμη.

Υπάρχει διάκριση ανάμεσα στην επίσημη και την ανεπίσημη δημόσια μνήμη και ιδιαίτερο ενδιαφέρον τις τελευταίες δεκαετίες για τη γεωγραφία της. Το ενδιαφέρον αφορά καταρχήν στο συμβολισμό της υλικής της διάστασης, στις πολιτικές σκοπιμότητες και στη συμβολή της στη διαμόρφωση των συλλογικών ταυτοτήτων. Η επίσημη μνήμη διαμορφώνεται συνήθως από τους φορείς της κυρίαρχης ιδεολογίας και αναπαράγεται μέσα από όλους τους μηχανισμούς που αυτή διαθέτει, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται τα σχολεία και τα ΜΜΕ με το

16 Όπως υποστηρίζει ο Foucault, «Η εξουσία δε βρίσκεται ήδη συγκροτημένο, αυτό επί του οποίου ασκείται, αυτό που καταστέλλει, το υποκείμενο, αλλά το παράγει, το συγκροτεί. Η σχέση ανάμεσα στο υποκείμενο και την εξουσία, λοιπόν δεν είναι εξωτερική και επουσιώδης, αλλά συγκροτητική και ουσιώδης». Με τον όρο εξουσία εννοεί το πλήθος των σχέσεων δύναμης που ενυπάρχουν στον χώρο και που μέσα από αδιάκοπους αγώνες και συγκρούσεις μεταμορφώνονται, ενδυναμώνονται και αντιστρέφονται. Ο.π., Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, Μητροκανέλου Κων/να.120-121

17 Ο.π. Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, σ. 101

18 Ο.π. Αθηνά Αθανασίου, σελ. 246-247

ρόλο του διαμορφωτή –διαμεσολαβητή. Στόχο έχει να δημιουργήσει τα συνεκτικά στοιχεία μιας ομάδας , μιας κοινότητας και ενός έθνους, μέσα από χωροχρονικές επιτελέσεις.¹⁹

Η διαπλοκή της εξουσίας με την επίσημη και τη συλλογική μνήμη είναι φαινόμενο διαχρονικό και έχει χωρική διάσταση. Η διαχείριση ιστορικών γεγονότων επηρεάζει και επηρεάζεται από τις εκάστοτε πολιτικοϊδεολογικές συγκυρίες και στοχεύσεις και μετασχηματίζει ανάλογα τη μνήμη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πολιτική διαχείριση του συμβολισμού της πόλης του Στάλινγκραντ και της συνεισφοράς της Σ. Ένωσης στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο , του ζητήματος των ανθρώπινων απωλειών ,της αλλαγής ονοματοδοσίας της πόλης. Οι διαφορετικές εκδοχές ,σχετίζονται με πολιτικά και ιδεολογικά προτάγματα . Αποδεικνύεται τελικά ότι η θεσμική και μακρόχρονη διαχείριση του παρελθόντος , είτε από δημοκρατικά είτε από αυταρχικά καθεστάτα, επηρεάζει βαθειά και ανεξίτηλα καμιά φορά την ατομική και κυρίως τη συλλογική μνήμη.²⁰ Άλλες φορές ταυτίζεται με την επίσημη μνήμη και άλλες διαφωνεί μαζί της και τότε έχουμε εντάσεις και αμφισβητήσεις.

19Foote Kenneth E. & Azaryahu Maoz, «*Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration*», *Journal of Political and Military Sociology*, σ. 126-127

20Στη Ρωσία το ζήτημα των ανθρώπινων απωλειών έγινε αντικείμενο πολιτικής προπαγάνδας, ώστε να αποσιωπηθούν οι ευθύνες ,η αδιαφορία και η ανικανότητα του Σταλινικού καθεστώτος. Για τους Ρώσους , παρά τις σκοτεινές πλευρές που αναδύθηκαν αργότερα και ξεχάστηκαν, παρά τη μετονομασία του, το Στάλινγκραντ ήταν και είναι σύμβολο θυσίας , πατριωτισμού , αναγέννησης. Για τη ΓΛΔ το Στάλινγκραντ αντιπροσώπευε το θεμέλιο της δημιουργίας της. Για την ΟΔΓ αντιπροσώπευε την ηρωική θυσία των γερμανών στρατιωτών που ήταν θύματα προδοσίας από τον ίδιο το Χίτλερ, θύματα του ρωσικού ψύχους , της υπεροπλίας και της εκδικητικότητας του εχθρού. Οι διαφορετικές αυτές εκδοχές διατηρήθηκαν και μετά την επανένωση της Γερμανίας,.

Φλάνισερ Χάγκεν, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία*, Αθήνα: εκδ. Νεφέλη, 2008, σελ. 166,170, 171,172

2. Καθιερώσεις, Συμπεριλήψεις, Παραλείψεις

Η εκάστοτε εξουσία καθορίζει την επίσημη μνήμη μέσα από μνήμες και σιωπές και καθιερώνει τις υλικές της αναπαραστάσεις ,που εμφανίζονται ως κυρίαρχες, αδιαπραγμάτευτες, σταθερές βάσεις του ιστορικού αφηγήματος.²¹

Μνημεία -δημόσια σύμβολα με πολλαπλές αναγνώσεις που μπορούν να ενταχθούν με πολλούς τρόπους στη ρητορική της επίσημης μνήμης και με πολλούς τρόπους να προσληφθούν από τους ανθρώπους. Αναπαραστάσεις του παρελθόντος που αναδεικνύονται σε εργαλεία πολιτικής επικοινωνίας του παρόντος.²²

Γίνονται εκφραστές ηγεμονισμού, επιλεκτικής εθνικής μνήμης, κυριαρχίας και εθνικής έξαρσης. Έτσι αγάλματα έφιπων πολεμιστών, ηγετών, εμβληματικές μορφές ηρώων, στοιχεία κοινής παράδοσης και κοινής ιστορίας, κοινής μνήμης και κοινής λήθης ,απευθύνονται στο εθνικό φαντασιακό.²³

Ανακαλούν στη μνήμη τις ένδοξες στιγμές ,ενισχύουν το εθνικό φρόνημα και καθιερώνουν δίπολα αντιθέτων όπως, φίλος-εχθρός, δίκαιος –άδικος,κ.α. Τα στοιχεία που έρχονται σε αντίθεση με το εθνοποιητικό αφήγημα έχουν παραλειφθεί ακόμα και από τη μορφή των γλυπτών.

Κομβικό παράδειγμα αποκλεισμού και παραλείψεων ιστορικών στοιχείων από τη σημασιодότηση μνημείων, αποτελεί το μνημείο της Ακρόπολης. Καθιερωμένη παγκόσμια ως σύμβολο της κλασσικής εποχής και του Χρυσού Αιώνα ,παρουσιάζεται απαλλαγμένη από τις χωρικές αλλαγές που είχε υποστεί την εποχή της φραγκοκρατίας, της τουρκοκρατίας και της κατοχής. Έτσι παραμένει σύμβολο της εθνικής μας ιδεολογίας και της Δημοκρατίας, χωρίς να αμαυρώνουν την εικόνα των τέλειων αναλογιών της κλασσικής τέχνης, παρεμβάσεις κατακτητών.²⁴

Αντίθετα, όταν η θεσμική εξουσία επιθυμεί, συμπεριλαμβάνονται στη Δημόσια Μνήμη νέα στοιχεία του παρελθόντος ,όπως για παράδειγμα αυτά που

21 Ο. π.,Γιάννης Γιαννιτσιώτης, σ. 276

22 Άννα Μαρία Δρουμπούκη, *Μνημεία της λήθης. Τχνη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, Πόλις, Αθήνα 2014, σελ. 295-296

23Αθηνά Αθανασίου, «Το μαύρο στην πλατεία: Χαρτογραφώντας την απαγορευμένη μνήμη» της, στο Κώστας Γιαννακόπουλος, Γιάννης Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις τουπολιτισμού*, (εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010) σ 246-247

24 Ο.π. Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, σ. 106

αφορούν το Ολοκαύτωμα των Εβραίων στην Ελλάδα με τη θέσπιση μνημείων στη Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα και αλλού.

Για τη χώρα μας η ιστορική προσέγγιση του γεγονότος θεωρήθηκε στοιχείο εθνικής αυτογνωσίας και απόδοσης δικαιοσύνης και αποκατάστασης, ώστε να γνωρίσουν οι Έλληνες το Ολοκαύτωμα μιας μειονότητας του Ελληνικού λαού που αποσιωπήθηκε.²⁵ Το πολυσυζητημένο μνημείο τοποθετήθηκε τελικά στην κεντρική πλατεία Ελευθερίας, τόπο συγκέντρωσης των Εβραίων πριν την εξορία και την εξόντωση. Η επιτυχία ένταξης της εβραϊκής μνήμης στο εθνικό αφήγημα, έχει συμπεριλάβει και ανάλογα μορφολογικά χαρακτηριστικά. Μέσα από τη σύνθεση του γλυπτού συνδέεται ο αρχαίος πολιτισμός με τις σύγχρονες συνέχειές του, τονίζονται ο ηρωισμός και η θυσία, δύο διαχρονικά στοιχεία του ελληνικού έθνους. Η μακρόχρονη διαδικασία ώστε να αποφασιστεί η ανέγερση μνημείου αφιερωμένου στους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, ο διαφορετικός τρόπος διαχείρισης και ρητορικής από τους φορείς της επίσημης εξουσίας αλλά και ο διαφορετικός τρόπος πρόσληψης από διάφορες κοινωνικές ομάδες, αποδεικνύει την πολυπλοκότητα τέτοιων συμπεριλήψεων.²⁶

3. Αμφισβητήσεις, Αναθεωρήσεις, Ανατροπές

Η επιφανειακή ηρεμία και η ακίνητη σταθερότητα των αντικειμένων που μας καθησυχάζει για το ομαλό και αμετάβλητο της ζωής μας, αποτελεί μια απατηλή εικόνα.²⁷ Η μνημειακή ακινησία και πένθιμη σιωπή των Γυναικών με τα Μαύρα στην πλατεία Δημοκρατίας του Βελιγραδίου, διαρρηγνύει δυναμικά και αναστατώνει την φαινομενική ακινησία του χώρου. Η πολιτική φεμινιστική και αντιπολεμική τους δράση πυροδότησε έμφυλες και εθνικιστικές αντιδράσεις²⁸

Οι υλικές αναπαραστάσεις δεν έχουν σταθερό και μόνιμο νόημα, αμφισβητούνται και ως προς την εννοιολόγησή τους και ως προς τη χρήση τους.

25 Ο.π. Άννα Μαρία Δρουμπούκη, σελ.288-289

26 Ο.π. Άννα Μαρία Δρουμπούκη, σελ. 292-296

27 Ο.π. Halbwachs Maurice, «Η συλλογική μνήμη και ο χώρος»..σελ. 156

28 Η δράση των Γυναικών με τα Μαύρα στη Σερβία, η σιωπηλή ακτιβιστική τους δράση, η έμφυλη διαμαρτυρία που ανακαταλαμβάνει έναν μνημειακό χώρο, διασπά την δομική του πειθαρχία και του προσδίδει νέο νόημα, που αφορά και το εθνικό αφήγημα και την πολιτική της δημόσιας μνήμης.

Ο.π. Αθηνά Αθανασίου, σ. 240

Έτσι η αναπαραγωγή της μνήμης καθώς και οι αναπαραστάσεις της γίνονται αιτία διενέξεων ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες. Η αλλαγή της κοινωνικής σημασίας και της χρήσης ενός μνημειακού τόπου ,οφείλεται στην αλλαγή του κοινωνικοϊδεολογικού περιβάλλοντος κυρίως ή στην αλλαγή που φέρνει το πέρασμα του χρόνου.

Μνημεία έχουν αμφισβητηθεί κυρίως όταν έχουμε διαιρεμένη μνήμη για τραυματικά γεγονότα ή αν στον ίδιο χώρο ανεγερθεί μνημείο με διαφορετικό ή αντίθετο συμβολισμό. Παράδειγμα αποτελεί η τοποθέτηση του ανδριάντα του Άρη Βελουχιώτη στη Λαμία ,στην Πλατεία του Λαού. Σε μια αρνητική διεθνή συγκυρία για τα κομμουνιστικά καθεστώτα, ξεσπά στην πόλη της Λαμίας δημόσια διαμάχη για τη μνημειοποίηση καταρχήν αλλά και τη χωροθέτηση του μνημείου σε μικρή απόσταση από το μνημείο του Αθανάσιου Διάκου .

Η αντιπαράθεση των δύο ηρώων αλλά και η διαμάχη για τη νοηματοδότηση της χωροθέτησης , έχει αναφορά στα διαφορετικά και αντικρουόμενα αφηγήματα της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Η μνήμη διασπάται και δημιουργούνται ετεροτοπίες, μνημονικοί τόποι που αμφισβητούν την επίσημη μνήμη, που οριοθετούν τα υπόλοιπα μνημεία της πόλης, εμπλουτίζοντας και αναδιοργανώνοντας τη Δημόσια Μνήμη. Επηρεάζουν κυρίως τις κοινότητες μνήμης που επιλέγουν τα μνημεία για να ανασύρουν από τη λήθη μνήμες που είχαν απωθηθεί, για να αποκατασταθούν οι αδικημένοι και ξεχασμένοι της ιστορίας. Οι πολέμοι του μνημείου θεωρούν ότι προσβάλλει την ενότητα του εθνικού αφηγήματος και διαταρράσσει τη χωρικότητα της μνήμης .

Σε διαφορετικές συγκυρίες , διαφορετικές ομάδες οικειοποιούνται την υλική διάσταση της μνήμης και μέσα από αναθεωρήσεις, αμφισβητήσεις και νέες ερμηνείες, δημιουργούν νέο αφήγημα. Οι πόλεμοι της μνήμης καταλήγουν σε πολιτικές κατασκευές της δημόσιας μνήμης.²⁹

Παράδειγμα αναθεώρησης της δημόσιας μνήμης αποτελεί το Μνημείο του Άγνωστου στρατιώτη , στην πλατεία Συντάγματος και κάτω από τη Βουλή. Η ανέγερση του μνημείου συνοδεύτηκε από εντάσεις λόγω της γειννίας με τα Παλαιά ανάκτορα και της πρωτοβουλίας ανέγερσής του από τη δικτατορία του Πάγκαλου. Η αλλαγή χρήσης , ονόματος και νοηματοδότησης του χώρου που

290.π.Γιάννης Γιαννιτσιώτης σ. 276-286, 303-306

συνδέθηκε με τη Δημοκρατία , το Σύνταγμα και τον Κοινοβουλευτισμό, προσέδωσε στο νέο μνημείο αναθεωρημένο συμβολισμό. Ο χώρος της πλατείας και το μνημείο είναι από τις λίγες περιπτώσεις που η επίσημη μνήμη δεν αμφισβητήθηκε από τη συλλογική μνήμη αλλά αναθεωρείται διαρκώς και είναι φορέας πολλαπλών νοσηματοδοτήσεων από την εμπειρία του παρελθόντος και τις βιωματικές πολιτικές και πολιτισμικές δράσεις του παρόντος.

Μερικές φορές, η ύλη όταν καταργείται σε μια προσπάθεια απόρριψης του νοήματος που φέρει, αποκτά μια επιπλέον εννοιολογική δύναμη. Όταν απομακρύνθηκαν τα πενήντα από τα εξήντα μνημεία του Lenin στους δρόμους της Μόσχας, μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, παρέμειναν πενήντα κενά βάθρα. Το κενό ύλης ήταν εξίσου αισθητό όσο και τα γλυπτά, που ήταν τοποθετημένα σε αυτά. Η απομάκρυνση των αντικειμένων , αντί να σβήσει τη μνήμη του κομμουνιστικού καθεστώτος, την ανακαλούσαν.³⁰

Συμπέρασμα

Ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε το παρόν δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητος από το πως και τι θυμόμαστε από το παρελθόν. Η μνήμη ως εικόνα του χώρου, του τοπίου, του αντικειμένου, είναι το σημείο που οι άνθρωποι ως πολιτικά, πολιτισμικά και κοινωνικά όντα ταυτίζουμε το παρελθόν με το παρόν μας, ο χώρος γίνεται οικείος , μας οριοθετεί και μας προστατεύει.³¹

Είτε μιλάμε για τη θεσμική είτε για την ανεπίσημη μνήμη, είτε για την ομαδική είτε για την ατομική, μέσα από ταυτίσεις ή συγκρούσεις, σε μια σχέση διαλεκτική, συγκροτούνται οι ατομικές και συλλογικές ταυτότητες. Είναι σημαντικό λοιπόν να ξεχωρίσουμε την θεσμική οργανωμένη μνήμη ή λήθη, από την ατομική ή κοινωνική και κυρίως να κατανοήσουμε πότε ένα γεγονός μνημονεύεται, με ποιο τρόπο και ποιο σκοπό. Η επίσημη μνήμη επιβιώνει όσο ταυτίζεται μαζί της η κοινωνία ή όσο διαρκεί το καθεστώς που την επέβαλλε.³²

Η χωροθέτηση ή μη των μνημείων χωροποιεί τη συλλογική μνήμη , διαμορφώνει ταυτότητες ,κυρίως όμως χωροποιεί την εθνική μνήμη.³³ Οι μνημονικές πολιτικές

30π. Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, σ. 104-109

31 ο.π., Γιάννης Γιαννιτσιώτης, σελ. 275

32Ο.π, Foote Kenneth E. & Azaryahu Maoz,σ. 129

33ο.π., Γιάννης Γιαννιτσιώτης, σελ. 288

που επιβάλλονται προκαλούν αντιδράσεις στην πολιτική μνήμη των κοινοτήτων που αντιστέκονται. Έτσι παρατηρούνται συναρπαστικές αλλαγές, ρήγματα ή αναδύσεις, επιβιώσεις, τόσο στη συλλογική μνήμη όσο και στη συλλογική λήθη που σπάνε και ανατρέπουν τις άτεγκτες δομές. Δεν υπάρχει κοινωνία που να μην αμφισβητεί τη χωρικότητα και τη χρονικότητα της μνήμης συγκροτώντας «ετεροτοπίες», άλλους τόπους, διαφορετικούς, προνομιακούς, ιερούς ή απαγορευμένους. Τόπους που μπορούν να διαφοροποιούν τη λειτουργία τους ανάλογα με το πολιτισμικό πλαίσió τους. Να συμπαραθέτουν σε έναν τόπο περισσότερες χωροθεσίες, ασύμβατες μεταξύ τους, που δημιουργούν ένα εντυπωσιακό όλον. Τόπους που διαρρηγνύουν το χρόνο, είναι διαπερατοί αλλά ταυτόχρονα αυστηρά οριοθετημένοι. Και όπως πολύ ποιητικά κλείνει την εισήγησή του ο Michel Foucault, «....., και αν σκεφτούμε εντέλει ότι το καράβι είναι ένα κομμάτι χώρου που επιπλέει, ένας άτοπος τόπος, που ζει από μόνος του, που είναι κλεισμένος στον εαυτό του και που έχει συγχρόνως παραδοθεί στο άπειρο της θάλασσας..... τότε καταλαβαίνουμε γιατί το καράβι ήταν για τον πολιτισμό μας, από τον 16ο αιώνα μέχρι τις μέρες μας, όχι μόνο το μεγαλύτερο εργαλείο οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και η μεγαλύτερη δεξαμενή φαντασίας. Το πλοίο είναι η κατεξοχήν ετεροτοπία. Στους πολιτισμούς δίχως καράβια τα όνειρα αποστειρώνονται.....».³⁴

ΤΕΛΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασίου Αθηνά, «Το μαύρο στην πλατεία: Χαρτογραφώντας την απαγορευμένη μνήμη» της, στο Κώστας Γιαννακόπουλος, Γιάννης Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010

34 Foucault Michel, *Dits et écrits*, 360, Des espaces autre. Διάλεξη στον Κύκλο

Αρχιτεκτονικών Ερευνών, 14 Μαρτίου

1967, *Architecture, Mouvement, Continuite*, τχ. 5, Οκτώβριος 1984, σσ 46-49

http://eclass.uth.gr/eclass/modules/document/file.php/MHXD108/%CE%95%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%AF%CE%B5%CF%82_M.%20Foucault.pdf (Ανάκτηση 10-06-2018)

- Γιαννιτσιώτης Γιάννης, «Ο Άρης Βελουχιώτης επιστρέφει στη Λαμία. Διαμάχες γύρω από έναν μνημονικό τόπο», στο Κώστας Γιαννακόπουλος, Γιάννης Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010
- Δρουμπούκη Άννα Μαρία, *Μνημεία της λήθης. Ίχνη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, Πόλις, Αθήνα 2014
- Καραστεργίου Μαρίας, «'Εδώ στο Βόλο οι πρόσφυγες φέραν το ποδόσφαιρο". Το γήπεδο της Νίκης ως τόπος μνήμης, ταυτότητας και ιστορίας των προσφύγων της Νέας Ιωνίας Βόλου», στο Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν κ.ά, *Η μνήμη αφηγείται την πόλη. Προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*, Πλέθρον, Αθήνα 2015, σ. 107-124.
- Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, «Πόλη και Ψυχή, Κατασκευάζοντας Μνήμες ...Στο χώρο και το Χρόνο», Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης Πολυτεχνική Σχολή Ξάνθης Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Ξάνθη, Ιούλιος 2013 από : http://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/80.13.10.pdf (Πρόσβαση στις ,25-6-2018)
- Σεβαστίδου Όλγα, *Κοινότητες μνήμης και λήθης: _ Διαστάσεις της μνημονικής συγκρότησης γύρω από τις σταλινικές διώξεις (1937 -1949)στις αφηγήσεις ζωής των Ποντίων της ΕΣΣΔ* ,Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας ,τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές, Βόλος 2009
- Χάγκεν Φλάισερ, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία*, Αθήνα: εκδ. Νεφέλη, 2008
- Foucault Michel, *Dits et ecrits*,360,Des espaces autre.Διάλεξη στον Κύκλο Αρχιτεκτονικών Ερευνών,14 Μαρτίου 1967,Architecture,Mouvement,Continuite,τχ.5,Οκτώβριος 1984,σσ 46-49
http://eclass.uth.gr/eclass/modules/document/file.php/MHXD108/%CE%95%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%AF%CE%B5%CF%82_M.%20Foucault.pdf (Ανάκτηση 10-06-2018)

- Halbwachs Maurice, «Η συλλογική μνήμη και ο χώρος», στο Halbwachs Maurice *Η συλλογική μνήμη* (επιστημονική επιμέλεια-πρόλογος: Άννα Μαντόγλου – μτφρ. Τίνα Πλυτά), Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 2013
- Halbwachs Maurice, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης* (πρόλογος: Ρίκα Μπανβεντίστε--μτφρ. Ελευθερία Ζέη) Αθήνα: Νεφέλη 2013
- Kenneth E. Foote & Maoz, Azaryahu «Toward a geography of memory: Geographical dimensions of public memory and commemoration», *Journal of Political and Military Sociology*, 2007